

tussen

Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 14

2 ● 2015

De duinen van Zuid-Kennemerland: nog steeds bijzonder

● Open duinlandschap in Amsterdamse Waterleidingduinen. Foto: Hans Vader.

De duinen van de Hollandse kust zijn beroemd, mede om hun vogels. In de herfst trekken miljoenen vogels langs de kust. In de duinen rusten ze uit en tanken ze bij. In het voorjaar zijn de duinen ook van groot belang: dan broeden er enorm veel vogels, van nachtegaalen tot fitissen, van spechten tot vinken en van graspiepers tot een enkele tapuit.

Dit artikel is geschreven naar aanleiding van het verschijnen van het boek *Vrije vogels van Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer* en is een voorbeeld van één van de vele uiteenlopende hoofdstukken in dit nieuwe boek, dat bedoeld is voor een breed natuurminnend publiek. Met veel informatie én met vele mooie foto's komen actuele zaken aan bod als: vogelbescherming door vrijwilligers, vogels in steden, vogels in Spaarnwoude en rond Schiphol. Dit artikel behandelt de broedvogelbevolking van het duingebied van Zuid-Kennemerland en de grootste veranderingen in de afgelopen circa 20 jaren.

De duinen van Zuid-Kennemerland hebben een grote variatie in begroeiing en zijn grofweg in drie zones in te delen: de binnenduinen, het middenduin en de buitenduinen. De binnenduinen grenzen aan de landgoederen en het stedelijk gebied. Ze zijn vooral met bos

begroeid, veelal eiken, populieren, esdoorns en naaldbomen. Hier komen vooral bosvogels voor. Het middenduin bestaat in hoofdzaak uit struwelen van duindoorn, afgewisseld met open, kort begroeide of grazige stukken en ook steeds meer bomen. Hier broeden vooral vogels als grasmus, nachtegaal en fitis. Het buitenduin is het meest westelijk gelegen, en is vooral begroeid met duingraslanden met lage kleine struwelen van liguster, kruipwilg en duindoorn, mosvlakjes, soms wat kaal zand en enkele stuifkuilen. Hier broeden vogels als graspieper, roodborsttapuit en kneu. De relatie tussen broedvogels en duinlandschap is onderzocht en bleek behoorlijk groot. Plaatselijk komen in de duinen ook nog moeras- en watervogels voor; deze zullen we hier verder niet behandelen. De gegevens in dit artikel zijn afkomstig van jaarlijkse BMP-monitoring in de Amsterdamse Waterleidingduinen (AWD) en enkele gebiedsdek-

kende broedvogelkarteringen in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland (NPZK).

Vogels van het binnenduin

Broedvogeltellingen in het binnenduin laten de laatste 20 jaar een toename zien van grote bonte specht, boomklever, appelvink, vink, kleine bonte specht en havik (zie tabel). Vogels die zijn afgenomen in de binnenduinen zijn: sperwer, groene specht, holenduif en kauw. Zwarte specht en Turkse tortel zijn zelfs geheel verdwenen. Fluiter en glanskop zijn de laatste jaren wisselend in aantallen. Niet alle waargenomen veranderingen zijn altijd logisch te verklaren. Toch doen we een poging de belangrijkste veranderingen te duiden. Het duinbos dat in de jaren vijftig over het algemeen nog jong was, werd geleidelijk ouder. Dat oudere bos had meer bomen met natuurlijke holtes, wat gunstig is voor hollenbroeders als boomklever,

● Appelvink. Foto: Mark Hessels.

● Vink. Foto: Piet Munsterman.

● Binnenduïnbos in de Amsterdamse Waterleidingduinen. Foto: Piet Munsterman.

boomkruiper, glanskop, koolmees, kleine en grote bonte specht. Ransuil en sperwer daarentegen broeden (bijna) niet meer in het duin: havik, bosuil en buizerd zijn tegenwoordig ‘oppermachtig’.

In de eerste helft van de 20^e eeuw zijn in de duinen naaldbomen aangeplant. Dit leidde in de jaren daarna tot dichte, eenvormige en donkere naaldbossen met weinig ondergroei. Door dunningen in de jaren tachtig en negentig viel er meer licht op de bodem en ging er

de duinen. Grotere vogelsoorten, die tot dan toe veilig in het duin hadden kunnen leven, zoals houtduif, Turkse tortel, ekster, kauw, zwarte kraai, gaai, sperwer, bosuil, ransuil, groene specht, toren- en boomvalk waren hun leven in het duin ineens niet zo zeker meer. Sommige soorten zochten hun heil aan de rand van of zelfs geheel buiten de duinen. Het is geen toeval dat in de jaren negentig in het stedelijk gebied in en rond Haarlem het aantal broedende eksters en

Soorten van jong bos breidden hun verspreiding steeds meer uit richting middenduïnbos.

loofhout tussen groeien, waardoor de variatie nu veel groter is. Veel naaldbossen in de duinen zijn nu gemengde bossen, en buizerd en havik zijn hier gaan broeden.

De havik, die sinds 1993 in de Waterleidingduinen broedt, heeft grote invloed gehad op de vogelstand in

kauwtjes behoorlijk toenam. Deze soorten mijden de duinen, waar het risico groot is om slachtoffer van een roofvogel te worden. De meeste kleinere duinvogels zijn geen interessante prooi voor de havik, vandaar dat deze het nog steeds goed doen in de duinen.

Vogels van het middenduïnbos

Het aantal vogelsoorten, dat van oudsher vooral voorkomt in de uitgestrekte struwelen van het middenduïnbos, blijft redelijk stabiel. Voorbeelden zijn fitis, nachtegaal, braamsluiper en sprinkhaanzanger. Grasmus en boomleeuwerik zijn struweelvogels die vanaf eind jaren tachtig en in de jaren negentig flink in aantal zijn toegenomen en nu op hetzelfde niveau blijven (een landelijke trend, die ook in onze regio waarneembaar is). Soorten van jong bos breidden hun verspreiding steeds meer uit richting middenduïnbos en nemen toe in aantal, zoals zwartkop, tijtjaf en gekraagde roodstaart. Andere soorten gaan er achteruit, zoals boomvalk en ekster (tabel), of verdwenen zelfs geheel (zomertortel, zie figuur). Ook vogelsoorten van het open duin nemen de afgelopen 30 jaar in het middenduïnbos opvallend af (veldleeuwerik, paapje, tapuit, graspieper). Hoe kunnen we deze ontwikkelin-

● Roodborsttapuit. Foto: Hans Schouten.

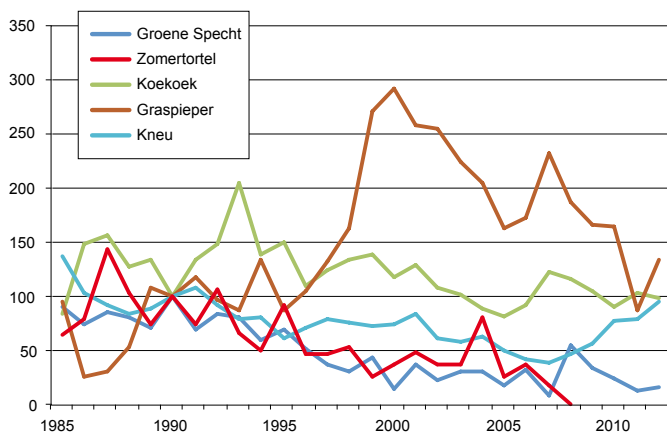
Broedvogels van hoog opgaand duinbos	1999	2004	2011
Zwarte specht	2	0	0
Sperwer	11	3	1
Groene specht	50	28	13
Holenduif	92	66	42
Kauw (niet geteld)	-	55	11
Fluiter	11	7	11
Glanskop	126	189	116
Boomkruiper	215	204	214
Havik	11	14	15
Buizerd	26	29	22
Ransuil	3	5	2
Grote bonte specht	155	169	254
Boomklever	53	90	121
Appelvink	2	27	60
Kleine bonte specht	8	10	17

Broedvogels van duinstruwelen	1999	2004	2011
Boomvalk	13	4	0
Ekster	133	88	34
Koekoek	50	31	42
Boomleeuwerik	62	79	58
Braamsluiper	178	171	194
Nachtegaal	784	616	724
Grasmus	1091	1179	1393
Zwartkop	385	432	627

Broedvogels van open duin	1999	2004	2011
Paapje	7	0	0
Tapuit	0	0	0
Veldleeuwerik	0	1	1
Kneu	252	237	165
Roodborsttapuit	189	191	189
Graspieper	100	198	134

● Aantal broedparen van enkele karakteristieke bos-, struweel- en open duinvogels in Nationaal Park Zuid-Kennemerland in 1999, 2004 en 2011.

● Trends van enkele soorten van de rode lijst in de AWD 1985-2012 (uit: Van der Spek et al., in prep.). Index: '1990 = 100%'.

gen verklaren? De ondergroei in het middenduin werd geleidelijk ouder en vergrassing nam toe. Deze natuurlijke ontwikkeling had tot gevolg dat in het middenduin behalve meidoorns en kardinaalsmutsen, ook steeds meer bomen gingen groeien: niet alleen zomereiken, maar ook snel groeiende soorten als de Amerikaanse vogelkers (een exoot). De vogelbevolking in het middenduin veranderde hierdoor geleidelijk mee.

Vogels van de buitenduinen

Broedvogels van het open duin doen het de laatste decennia over het algemeen niet goed. Deze trend is al in de jaren tachtig ingezet en heeft geresulteerd in het (vrijwel) verdwijnen van soorten die van oudsher veel voorkwamen in het

duin, zoals tapuit, veldleeuwerik en paapje (tabel). Ook de patrijs broedt er niet meer. Het aantal kneuen neemt af. Graspieper en roodborsttapuit hebben het daarentegen in het buitenduin goed kunnen volhouden. Zij komen vooral voor in het overgangsgebied tussen het open duin en de zone met hoofdzakelijk struiken. Ook de vogels van struweel (onder meer fitis, braamsluiper, grasmus, sprinkhaanzanger) bleven in het buitenduin gelijk of namen toe.

Hoe vallen deze ontwikkelingen te verklaren? Het buitenduin is het jongste landschap met relatief weinig hoge vegetatie en bodemontwikkeling. De vegetatie is hier de laatste decennia niet erg veranderd. Onder invloed van konijnen en zoute wind van zee kan open duingrasland lang stand

houden. Maar ook hier werden de lage struiken geleidelijk ouder. Bovendien waren er weinig actieve verstuingen meer. De konijnenstand nam af en vergrassing sloeg plaatselijk toe. Waarschijnlijk spelen ook andere oorzaken hierbij een rol, zoals veranderingen in de overwinteringsgebieden van deze soorten, veranderingen in voedselsituatie en predatie door de vos.

Samenhang met andere dieren

De natuurlijke toename van de duinbegroeiing in de loop der jaren en de vestiging van sommige roofvogels heeft dus grote gevolgen gehad voor de duinvogelstand. Ook andere dieren spelen een indirecte en soms directe rol. Zo zorgden konijnen met hun graaf- en knabbelwerk voor zandplekjes en kort gegraasde

● Tapuit. Foto: Mark Hessels.

duingraslanden. Dit waren de plekken, die bij tapuiten in trek waren vanwege de combinatie van kort begroeide vlakten met konijnenholen als nestplaats. Met de afnemende konijnenstand verdwenen ook de broedende tapuiten uit de duinen. Tegenwoordig worden deze

Ontbreekt er iets? Te weinig insecten en andere kleine fauna? Iets mis in de 'timing' door klimaatverandering? Iets anders? Net als bij de tapuit blijkt het een zeer ingewikkeld vraagstuk te zijn, dat niet zomaar valt op te lossen. Open duinvegetaties kunnen hersteld worden met

De vraag dringt zich op waarom de grauwe klauwier zich niet duurzaam in onze duinen kan vestigen.

vogels nog slechts als doortrekkers waargenomen. Recent onderzoek laat zien dat ook andere oorzaken een rol spelen bij de afname van de tapuit, zoals dioxine in het milieu.

De grauwe klauwier is ook een vogel die een duidelijke directe link heeft met andere dieren. Deze soort was tot in de jaren zeventig een regelmatige broedvogel in de AWD en vervolgens jarenlang afwezig geweest. De grauwe klauwier is recent weer tot broeden gekomen in onze regio, maar slechts af en toe: in 2006, 2007, 2008 en 2014. De grauwe klauwier heeft grote insecten nodig, zoals kevers, libellen, vlinders of sprinkhanen. Zijn er daarvan te weinig, dan moet hij overstappen op kleinere insecten, wat meer inspanning kost en weinig opbrengt aan voer; de kans is groot dat zijn broedsel dan mislukt. De vraag dringt zich op waarom de grauwe klauwier zich niet duurzaam in onze duinen kan vestigen. Is er iets 'mis' met onze duinen?

begrazing, maar daarmee zijn de insecten nog niet terug. Het lijkt erop dat ook het vinden van een partner op zo'n eenzame broedplek wel eens een probleem kan zijn. Is de grauwe klauwier eenmaal ergens uitgestorven, dan komt hij niet gemakkelijk weer terug, ook al lijken de omstandigheden verder goed. Ook bij de tapuit speelt dit een rol.

Tot slot

Duidelijk is geworden dat de duinen geen statisch landschap zijn en altijd zullen blijven veranderen. Zo ook de duinvogels: sommige zullen zich niet meer kunnen handhaven, andere zullen juist toenemen. Over 20 jaar zal de vogelbevolking dan ook weer anders zijn dan nu. In elk geval is Zuid-Kennemerland voor mensen die van vogels houden een bevoorrechte regio met zoveel duinen om de hoek. Voor wie meer wil lezen: koop het boek *Vrije vogels van Zuid-Kennemerland en Haarlemmermeer* door Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland.

● Nachtegaal. Foto: Hans Schouten.

Bronnen

- DEURSEN, C. VAN, 2010. Grauwe Klauwier: soort met kritische voedselbalans nader bekeken. Fitis 46 (2) 2010.
- GROEN, F.M. VAN, B.W.J. OOSTERBAAN & R. DE BEER, 2012. Broedvogels van Nationaal Park Zuid-Kennemerland in 2011 - Resultaten en analyse resultaten inventarisatie 2011. G&G-rapport 2012-2. Van der Goes en Groot, Alkmaar.
- INTEGRALE BROEDVOGELKARTERING NPZK. <http://www.pwn-broedvogelonderzoek.nl/NPZK/site2011/Start.HTM>.
- KLAASSEN, F. MAJOR, C. VAN TURNHOUT & S. WAASDORP, 2008. De laatste karakteristieke vogels van het open duin: de dynamiek van populaties op de rand van uitsterven - en oplossingen. SOVON-onderzoeksrapport 2008/17. Stichting Bargerveen, Nijmegen / SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- KLEMMANN M. & B. VEENSTRA, 2000. Broedvogels van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland in 1999. SOVON-inventarisatie-rapport 2000/01, SOVON, Beek-Ubbergen.
- OOSTEN, H.H. VAN, P. BEUSINK, P. DE BOER, L. VAN DEN BREMER, L. DIJKSEN, V. VAN DER SPEK, J.W. VERGEER, A. EHRENBURG & L. SCHAAP, in prep. Broedvogels van de Amsterdamse Waterleidingduinen: 1985 - 2012. In: Limosa.
- VADER, H., 1998. Veertien jaar broedvogelinventarisaties in de Amsterdamse Waterleidingduinen van 1984 tot en met 1997. Gemeentewaterleidingen, Amsterdam.
- VEENSTRA, B., 1996. Broedvogelinventarisatie van de door PWN beheerde gebieden in Zuid-Kennemerland 1996. NV PWN Waterleidingbedrijf Noordholland, Bloemendaal.
- VEENSTRA, B. & S.C.V. GEELHOED, 1997. Aantalsontwikkelingen van broedvogels in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland 1952-1996. NV PWN Waterleidingbedrijf Noordholland, Bloemendaal.
- VEENSTRA, B. & T. VAN SPANJE, 2004. Broedvogels van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland in 2004. NV PWN Waterleidingbedrijf Noordholland, Bloemendaal.
- VERGEER, J.W., 2014. TRIM-analyse van BMP-broedvogeldata uit de Amsterdamse Waterleidingduinen. SOVON, in opdracht van Waternet, project S2013.143
- WESSELING, M., 2009. De klauwier wil stuivend zand. Bionieuws 14, 05-09-2009. <http://www.bionieuws.nl/artikel.php?id=4740>